

Еволюція відносин власності в аграрному секторі України

Власність є однією з найбільш фундаментальних і основоположних економічних категорій. Разом з тим - це одна з найскладніших категорій, бо має в собі багато ознак, форму прояву і систему функціонування.

Людство протягом тисячоліть вивчає сутність власності, але і до цього часу проблема власності до кінця не вирішена. Причиною цього, вочевидь, є те, що власність є певним зліпком даної економічної системи суспільства. Як саме суспільство перебуває у певному русі, зазнає змін, існує в перехідних формах розвитку, так і власність змінює свої типи, форми і системи. Тому відносини безпосередніх власників умов виробництва з безпосередніми виробниками розкриває найбільш глибоку таємницю, приховану основу всього суспільного ладу.

Кожна історично визначена соціально-економічна епоха мала власність і свої погляди на неї. У найдавніші часи власність розглядалась як природне право володіння предметами природи чи продуктами праці. Це зрозуміло, бо людина, добуваючи предмети природи для свого існування, автоматично вступала у володіння ними, але тут ще не було економічно оформлених відносин власності. Вони з'являються пізніше, з виникненням економічного відособлення добування (виробництва) засобів існування та їх споживання. Тут починається привласнення як суспільно-економічні відносини.

Отже, власність – це не річ, а відносини між людьми з приводу виробництва і привласнення речей – продуктів праці. Це – ставлення індивідів один до одного і відповідно їх відношення до матеріалу, знарядь і продуктів праці. [1, ст. 76 – 78].

Еволюція форм власності від племінної та общинної до комунальної та власності громад, від рабовласницької до капіталістичної, від особистої до акціонерної тощо супроводжувалася еволюцією відносин власності і певною мірою була похідною від неї. Остання характеризується циклічністю, яка

дістає прояв у відтісненні спільних, колективних форм господарювання приватними внаслідок удосконалення засобів і знарядь виробництва та в подальшому усупільненні приватної власності до акціонерної, кооперативної, державної форми. Проте виникнення й розвиток цих форм власності не знищують інституту приватної власності, який передбачає право особи володіти, користуватися й розпоряджатися належним їй майном за власним розсудом. Навпаки, розвиток суспільних відносин сприяв створенню таких умов для власника, за яких він, поєднує права і обов'язки, регламентовані об'єктивним правом, зміг будувати стосунки з оточуючим середовищем на засадах узгодженості інтересів. Відносини власності в розвинутих країнах світу як продукт цієї еволюції базується на таких нормах, звичаях, традиціях і приписах, які дозволяють власникові одержувати блага, реалізуючи свої права, але не погіршуючи становища тих, хто не володіє об'єктом його власності. В умовах системозмінюючих трансформацій, коли існують інституціональна і правова невизначеність, організаційна та законодавча нерегульованість щодо форм, структур, систем і методів регулювання відносин власності на засадах не тільки не погіршення становища не власників, але й сприяння суспільному розвитку, створюються умови для зловживань і збагачення одних за рахунок інших.

Тому саме в умовах системозмінюючих трансформацій зростає роль держави як системи організації суспільної влади, основною функцією якої є створення умов для суспільного розвитку. Зрозуміло, що економічне підґрунтя цього розвитку складають відносини власності, які дістали адекватне нормативно-правове забезпечення.

Становлення плюралістичної щодо форм власності та незалежної економіки України розпочалося ще за умов існування УРСР у складі колишнього Радянського Союзу. Адже саме за цих часів – 10 жовтня 1990 р., тобто майже за рік до прийняття Акта про незалежність України, - Верховна Рада УРСР повністю скасувала главу 2 Конституції УРСР, якою визначалося, що економічна система республіки базується на виключно соціалістичній

власності на засоби виробництва. Це може вважатися фактично легалізацією приватної власності та встановлення засад економічного плюралізму, що набуло конституційності (поряд з визнанням рівності всіх форм власності) тільки у червні 1996 р., з прийняттям Конституції України.

Так, у ст. 2 Закону України „Про власність” зазначалося, що „власність в Україні виступає в таких формах: приватна, колективна, державна” і що держава „створює рівні умови для всіх форм власності та їх захисту”. Цією статтею було встановлено рівноправність усіх форм власності та легалізовано приватну власність як інституцію, а сам термін „приватна власність” набув законного і позитивного змісту. Дані положення були певною мірою революційними, оскільки відповідний Закон СРСР від 6 березня 1990 р., який визначав ті новації відносин і форм власності, які в подальшому стали методологічною базою, зокрема, корпоративного управління, взагалі не використовував терміна „приватна власність”.

У липні 1992 р. Замість „індивідуальна (особиста і приватна трудова)” власність у законі з’являється „приватна”, а у 1993 р., у зв’язку із земельними реформами, вводиться багато нових положень про врегулювання питання права власності на землю, а саме: обмежується передання земельних ділянок у власність іноземних громадян і осіб без громадянства. Громадяни набувають право власності на земельні ділянки у разі: одержання у спадщину; одержання частки землі у спільному майні подружжя; купівлі-продажу, дарування та обміну”

Тепер суб’єктами права колективної власності на землю є колективні сільськогосподарські підприємства, сільськогосподарські колективи, садівницькі товариства, сільськогосподарські АТ, у тому числі створені на базі радгоспів та інших державних сільськогосподарських підприємств. У колективну власність можуть бути передані землі колективних сільськогосподарських підприємств, сільськогосподарських кооперативів, сільськогосподарських АТ, у тому числі створених на базі радгоспів та інших державних сільськогосподарських підприємств, землі садівницьких

товариств – за рішенням загальних зборів цих підприємств, кооперативів, товариств. Суб'єктами права державної власності на землю виступають : Верховна Рада України (на землі загальнодержавної власності), Верховна Рада Республіки Крим (на землі в межах території республіки, за винятком земель загальнодержавної власності), обласні, районні, міські, селищні та сільські Ради народних депутатів (на землі в межах їх територій, за винятком земель загальнодержавної власності). [2]

Радикалізація соціально-економічних відносин в аграрному секторі економіки безперервно ставить перед ним і його першоосною – селянством – нові й нові проблеми, розв'язання яких, як засвідчує практика, дається переважно важко, з великими труднощами, далеко не завжди проходить найкращим чином і закінчується так, як це потрібно. Кожний новий крок у даному напрямі вимагає всебічної підготовки, консолідації наукових, управлінських і безпосередньо виробничих зусиль, найближчих, середньо- і довгострокових передбачень, стратегічного (у найсучаснішому розумінні) мислення, вмілої організації, надійного фінансово-економічного забезпечення і ще багато іншого. Без усього цього сподіватися на досить високий рівень соціально-економічний результат підстав немає.

Це цілком і повністю стосується пореформеного розвитку аграрного сектора, поглиблення у ньому відносин власності та вирішення в них одного з стратегічних завдань – становлення й узгодження на селі аграрного сектора.

При всій різноплановості розвитку сучасних аграрних відносин, втілюваних у практику аграрної та земельної реформ, спільним для всіх (без винятку) їх елементів є поступальна організація на переведення сільського господарства, всієї агро-продовольчої сфери на принципово нові, порівняно з радянськими часами, відносини власності. За історично короткий період вони пройшли складний шлях від подолання державної монополії на землю, надмірного одержавлення колгоспно-кооперативного сектора і абсолютного позбавлення селян, як і всіх інших громадян країни, права власності на землю до відкриття реального простору для виведення на чільне місце в

аграрному секторі приватної власності в її найширшому розумінні, і в тому числі (а найважливіше) – на землю.

Неоднозначне ставлення селян та інших сільських жителів до реформування аграрних відносин обраними для цього способами (і в тому числі – щодо переведення господарювання на селі на селі на приватні засади) стало те, що з великого ряду об'єктивних і суб'єктивних (останні є визначальними) причин їх радикалізація супроводжувалася погіршенням умов життя і господарювання на селі, які дійшли до рівня соціально – економічного занепаду сільського господарства і соціального знедоволення великої частини селян.

Проте і за цих обставин в аграрній сфері створено найзагальніші передумови для поступового прояву переваг господарювання на засадах, здебільшого, приватної власності, а два високоврожайних у зерновому господарстві роки час від часу супроводжуються заявами і висновками про те, що приватний сектор в українському селі вже на повну силу заявив про себе. Що ж, і такий погляд може мати місце, особливо якщо не брати до уваги те, що високий врожай зернових у 2001 – 2002 рр. зумовлений не тільки (і навіть не скільки) результатами аграрних реформувачь (і в тому числі – щодо власності), але й винятково сприятливими для таких культур погодними умовами. Водночас усі інші галузі АПК продовжують занепадати (зокрема у 2002 р. цукрових буряків в Україні зібрано 13,5 млн. т., як і в 1913р.), а соціальний рівень життя і вся система життєзабезпечення на селі продовжують руйнувати його – аж до прискорення процесів знелюднення і повного відмирання значної частини сільських поселень. Становище у галузі ускладнюється вкрай несприятливими погодними умовами нинішнього року.

З огляду на це, більш виправдано – не недооцінюючи, але й не перебільшуючи значення перших соціально – економічних результатів реформування відносин власності – погодитися з тим, що сільське господарство України ще тільки наближається до формування на селі реальних і ефективно діючих власників і господарів, тоді як прискорення,

поглиблення і підвищення соціально – економічної віддачі від розвитку відносин власності матиме одними з наслідків поступове становлення, а згодом – і утвердження на селі приватного сектора.

В розвитку відносин власності простежуються два етапи: власне реформи, пореформений. З певною умовністю, межею між цими етапами можна вважати 2000 р., коли організаційно було в основному завершено виконання Указу Президента України «Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки» (від 3 грудня 1999р.), коли більше формально, ніж реально, земля і майно (земельні та майнові паї) перейшли у власність членів реформованих КСП та інших недержавних сільськогосподарських підприємств. Цей акт, підвівши аграрні відносини (і в тому числі – щодо власності) до пореформеного розвитку, визначив його кінцеву мету - сформувати на селі умови проживання і праці, а також усю систему життєзабезпечення селян та інших сільських жителів, гідні їх історично зумовленого місця і цільового призначення, і хоча б на цей раз покласти край численним політичним, економічним і соціальним катаклізмам, які не раз випадали на їх долю. Сюди ж належить відродження у неперевершеного за хліборобським хистом і відданістю землі – годувальниці українського селянства віри в його і наступних поколінь краще майбутнє. Тільки за таких умов Україна зможе відродити свою хліборобську справу, надійно зміцнити продовольчу безпеку і закріпитися на міжнародному продовольчому ринку.

Аналіз сучасної ситуації у відносинах власності на селі, а також доступні передбачення щодо їх подальших трансформувальних дають підстави виділити на пореформеному етапі розвитку сільського господарства три фази, які, з огляду на їх важливість можна виправдано вважати підетапами. Уже тепер є підстави для висновку, що таких фаз на цьому пореформеному етапі можна виділити три: матеріалізація (практичного втілення) надбань етапу власне реформи; становлення на селі приватного сектора; його

утвердження. Не виключно, що за певних обставин деякі з них зможуть розглядатися як окремі етапи.

Категорію утвердження на селі приватного сектора виправдано розглядати як такий рівень розвитку однієї з найважливіших загальнолюдських цінностей – власності, який засвідчує, що вона поступово підніматиметься на найвищу властиву їй вершину. Це в жодному випадку не можна розглядати в такому розумінні, що вона там застигне у своєму розвитку і втратить динаміку. Наближення сільського господарства України до даної фази, тобто утвердження на селі приватного сектора, найбільшою мірою слугуватимуть дві обставини. Перша з них – відповідне спрямування загального розвитку країни, одним з результатів якого стане утвердження приватного сектора в її аграрній сфері. Як бачимо, при цьому визначна роль належатиме державі, її найвищим владним структурам: вмілим і ефективним регулюванням відносин власності вони формуватимуть у країні відповідну атмосферу і наблизатимуть тим самим настання найвищої фази їх розвитку. І навпаки, недосконалість відповідних регулятивних функцій і механізмів гальмуватиме його наближення. Другою обставиною, яка безпосередньо впливатиме на процес наближення фази утвердження на селі приватного сектора та підтримання його «в робочому стані», є поглиблення сприйняття селянами об'єктивної необхідності цього процесу і внутрішнє тяжіння до нього. Дуже великою мірою усі ці процеси почнуть проявлятися уже на фазі становлення на селі приватного сектора і до кінцевої фази підійдуть порівняно добре розвинутими і високо надійними. [3, ст. 47 - 54].

Трансформаційні процеси в організаційній структурі аграрного сектора, що склалася за радянських часів і була представлена колгоспами, радгоспами та іншими державами сільськогосподарськими підприємствами і міжгоспами, а також ОПГ громадян, розпочалися на початку 90-х років з формуванням фермерського укладу, розширення землекористуванням ОПГ населення та реорганізації колгоспів у КСП. Дещо пізніше розпочалася реорганізація радгоспів у колективні господарства і відкриті АТ.

Реорганізацію КСП у підприємницькі структури, більш пристосовані до ринкових умов господарювання, окремі з них розпочали за власною ініціативою. Цей процес виявився складним за характером здійснюваних заходів, трудомістким і методично невідпрацьованим. Але він дещо прискорився із започаткуванням відповідних проектів виконуваних в Україні за допомогою іноземних структур і за фінансової підтримки урядів ряду держав. [4]

Об'єкти власності – це речі та блага, які належать людям. Створити умови для того, щоб володіння було на користь власникам, не погіршувало становища не власників і сприяло розвитку суспільства – це функція не ринку (при тому, що в Україні впроваджується політика ринкової трансформації відносин власності), а держави (як системи організації суспільної влади, як найпотужніших відносин, спрямовує, розподіляє, обмежує, контролює, стимулює, планує тощо). Такі ефективні умови розвитку відносин власності здатна створити держава, яка відповідає головним критеріям ефективності, прийнятим для сучасних моделей цього суспільного інституту, що успішно поєднує ринкову економіку з державним регулюванням. Отже, трансформація відносин власності є тільки одним з інструментів державної політики розбудови соціального ринкового господарства, проте інструментом, основою якого є природне право людини володіти і користуватися результатами цього володіння, а тому потужними і дійовими, який потребує адекватного законодавчого забезпечення. [2]

Інтегративним результатом завершення трансформаційних процесів в аграрному секторі економіки країни має стати створення якісно нової цілісної системи державно-регулятивних відносин. Діалектика взаємодії несумісних, як на перший погляд, але взаємодоповнюючих інструментів державного регулювання сільськогосподарського виробництва і ринкової самоорганізації процесів його відтворення стимулює розвиток аграрних відносин власності в умовах своєчасної кваліфікованої ідентифікації та адекватного розв'язання суперечностей. І навпаки – їх тривале ігнорування

справляє гальмівний вплив на темпи, характер і зміст ринкового трансформування, не дає очікуваного соціального ефекту, і більше того – ставить під сумнів можливість використання уповноваженими державними інститутами переваг ринкової економіки. Функції держави щодо регулювання аграрного ринку вимагають віртуозного виконання, яке можна порівняти з диригуванням симфонічним оркестром, а не із змаганням з перетягування канату.

Найближчий період має стати переломним в утвердженні позицій держави відносно виконання ринковими інститутами функцій щодо розвитку аграрного сектора економіки з урахуванням закономірностей ринку і особливостей галузі.

Список використаної літератури:

1. Політична економія: Навч. посібник / К.Т. Кривенко, В.С. Савчук, О.О.Беляєв та ін.; За ред. д-ра екон. наук, проф. К.Т. Кривенка. – К.: КНЕУ, 2001. 508с.
2. Чечетов М. Трансформація відносин власності в Україні (правовий аспект). // Економіка України, № 9, 2004. – ст.4 – 13.
3. Покритан А., Гринчук В. Деякі питання аналізу і реформування відносин власності. // Економіка України, № 11, 2003. – ст. 40 – 44.
4. Онищенко О. Завершення початкового етапу формування нової організаційної структури аграрного сектора. // Економіка України, № 7, 2001. – ст. 59 – 68.